

Федорова А. І.,

*кандидат історичних наук, доцент, кафедра історії та етнографії України,
Одеський національний політехнічний університет*

СТАРООБРЯДЦІ-ЕМІГРАНТИ: ЛИСТУВАННЯ Д. СИРОТКІНА ТА О. КИРИЛА (ІВАНОВА) З Ф. МЕЛЬНИКОВИМ (1942-1943 рр.)

Жовтнева революція та більшовицька влада докорінно змінили положення старообрядців на теренах колишньої Російської імперії. Якщо період 1905-1917 рр. відомий апологет старообрядництва Федор Юхимович Мельников назвав «золотою добою старообрядництва» [5, с. 407], то після названих подій, а особливо з початком громадянської війни, ця «благодатна доба» завершилася. Частина старообрядців змушена була переховуватися, а інколи і переселятися за межі батьківщини, щоб не потрапити під розправу нової влади. Серед емігрантів назвемо таких відомих осіб як брати Рябушинські, Дмитро Сироткін, Федор Мельников, Іван Усов (еп.Інокентій) та ін. Перебуваючи за кордоном, вони продовжували опікуватися справами старообрядців.

У 1940 р. Біла Криниця, з якої йшло керівництво закордонними старообрядницькими приходами, відійшла до Радянського Союзу, центр білокриницької митрополії перенесений у м.Браїла (Румунія). В цьому місті деякий час жив і працював Ф.Ю. Мельников. Влітку 2009 р. авторка цієї статті мала можливість ознайомитися з деякими матеріалами архіву Ф.Ю. Мельникова, що зберігається в старообрядницькій церкві Різдва Пресвятої Богородиці на Хуторі (хутор Піск), поблизу Браїли. Серед різноманітних фотографій і документів містилися листи Дмитра Васильовича Сироткіна з Хорватії, а також священника Кирила Іванова з Пелітконі (Литва) до Федора Юхимовича Мельникова в Румунію. Саме це листування, що датується 1942-1943 рр., ми розглянемо в даній статті.

Слід зазначити, що взаємовідносини вказаних діячів в еміграції, особливо в роки Другої світової війни, не були предметом спеціального дослідження. Виявлені листи, що тільки-но починають вводитися до наукового загалу, дають можливість простежити, які проблеми турбували старообрядців-емігрантів, що їх непокоїло в період Другої світової війни, які турботи викликала смерть митрополита Інокентія (16 лютого 1942 р.) тощо.

Перш ніж перейти до аналізу листів, варто навести невеличку історичну довідку щодо названих осіб.

Федор Юфимович Мельников (1874 – 1960) – відомий старообрядницький начотчик, історик, письменник, церковний діяч. Народився в м. Ново-Зибково Чернігівської губернії в родині священника. Це людина енциклопедичних знань. Він був незмінним секретарем майже всіх Всеросійських з'їзді старообрядців, директором Старообрядницького вчительського інституту в Москві, заснованою ним у 1912 р., редактором і автором газети і журналу

«Слово правды», журналів «Церковь», «Слово Церкви», «Голос Церкви» та ін. [2; 4].

Після революції 1917 р. Ф. Мельников постійно брав участь у боротьбі проти атеїстичної пропаганди, відкрито виступав у диспутах з Л. Троцьким, А. Луначарським, М. Бухариним та ін. Наприкінці 1918 р. йому заборонили публічні виступи, закрили журнал «Церковь» та звільнили з посади директора старообрядницького інституту. Згодом Ф.Ю. Мельников був звинувачений у справі «Про контрреволюцію та приховування церковних цінностей» та засуджений до розстрілу, що правда, заочно, оскільки він переховувався в сибірській тайзі, де його не змогли знайти [4]. У 1925 р. переселився до Кавказу, де займався бджільництвом, а у 1930 р. за допомогою друзів емігрував до Румунії. За кордоном Ф.Мельников продовжував займатися публіцистичною діяльністю, виступати з лекціями. Однак вільно він діяти ніколи не міг: завжди його діяльність привертала увагу каральних органів різних країн: російської охоранки, більшовицької чека, румунської сигуранци.

Дмитро Васильович Сироткін (1864-1953) – відомий церковний та громадський діяч старообрядництва, підприємець, видатний діяч волзького судноплавства (голова АТ «По Волге»), меценат. Народився в с. Остапово Балахнінського повіту Нижегородської губернії в родині купця-судновласника.

Д. Сироткін був одним з організаторів Всеросійських з'їзді старообрядців, які з 1901 р. збиралися щорічно в Нижньому Новгороді в його власному будинку. На III Всеросійському з'їзді старообрядців була створена Рада Всеросійського старообрядницького опікуництва, головою якої обраний Дмитро Васильович. До складу ради входив і Ф.Ю. Мельников. З цього часу вони чимало справ старообрядництва вирішували разом.

Близько 1919 р. Д. Сироткін емігрує з родиною до Сербії, але не припиняє цікавитися старообрядницькою церквою, надає матеріальну допомогу старообрядцям [3].

Про *Кирила Іванова* (1893-1983) зібрано не так багато інформації. Відомо, що він був рукопокладений в сан священника у 1925 р. кишинівським єпископом Інокентієм (Усовим); в 1930-х р. служив у Франції: у православній енциклопедії вказується, що о. Кирило Іванов був настоятелем старообрядницького приходу в Парижі у 20-50-ті роки ХХ ст. [6]; за іншими даними він служив в м. Жуанвіль (приміська зона Парижу) [7]. Також є відомості, що о.Кирил в 30-і роки ХХ ст. окормляв практично всі західноєвропейські парафії. Відомо, що він займався

виданням ротапринтним способом старообрядницької літератури, наприклад, ним була видана книга В.П. Рябушинського «Старообрядчество и русское религиозное чувство».

В 1940 р. о.Кирил був заарештований НКВС, в 1941 р. — звільнений. Під час німецької окупації служив у двох парафіях — одна розташовувалася в Пелітконі в Литві, а інша — в Двінську в Латвії (деякі дослідники вважають, що о.Кирил переїхав до Латвії приблизно в 1934-1936 роки) [8]. Виявлені нами листи писалися саме із Пелітконі. В 1944 р. о.Кирил був знову заарештований і до 1961 р. знаходився у засланні. Після звільнення служив в Північній Америці, в Канаді, а з 1962 р. і до смерті — в Сідней, Австралія.

Тепер перейдемо до безпосереднього аналізу листів.

Перший виявлений лист від Д. Сироткіна до Ф. Мельникова датується 18 вересня 1942 р. Внизу аркуша мається приписка: «*Пишу спешу — капитанъ долженъ придти за письмомъ*» (зберігається текст оригіналу — А.Ф.). З цього можна зробити висновок, що, як правило, листи відправлялися не поштою, а через знайомих. Дуже часто листи до Ф. Мельникова йшли через Варшаву, через Миколу Герасимовича Гусева — це листи і Д.В. Сироткіна, і листи о.Кирила та інших емігрантів.

Нагадаємо, що Д. Сироткін був відомим судновласником. Під час війни його пароплави ходили, в основному, по Дунаю, заходили до Чорного моря, завдяки чому була можливість передавати листи в інші країни.

Емігрантів, звісно, дуже турбувала ситуація на батьківщині. Вони сподівалися, що під час Другої світової війни влада більшовиків буде скасована і релігійна політика зміниться на краще, зокрема, на це настановує наступна фраза: «*...у насъ съ Вами съ событиями на родине нарастаетъ здоровье, видимо мы по милости Всевышняго еще нужны для нашихъ братьев по духу.*

Мое здоровье начало было здаватися сейчасъ чувствую себя хорошо и готовъ работать, благо есть существующие друзья — какъ Вы, — которымъ можно верить какъ себе и которые живутъ для исполнения начатыхъ добрыхъ делъ» (цитати тут і в подальшому наводяться зі збереженням тексту оригіналу — А.Ф.). Оптимізм Д. Сироткіну вселяла, напевно, робота Ф.Мельникова по написанню історії старообрядництва та інших праць, направлених проти атеїзму.

В листі Д. Сироткін повідомляв, що намагається отримати візу, щоб приїхати до Варшави, перш за все, через комерційні справи: «*у меня въ Варшаве есть имущество — принадлежащее АК общ. Р. Нефть въ которомъ я акционеръ — очень ценное, необходимо его достать — въ свои руки, ибо недобросовестные люди разхищаютъ — а средства мне нужны*». Що правда, невідомо, чи вдалося Д. Сироткіну дістати ці кошти, оскільки дослідники його діяльності про це акціонерне товариство взагалі нічого не згадують. На отримані кошти він збирався заснувати у Румунії товариство для надання старообрядцям різного роду допомоги, створити виховні

та просвітницькі заклади релігійного спрямування задля підняття самопізнання старообрядців.

Разом з листом від 18 вересня, Дмитро Васильович направив і звернення до старообрядців Румунії. Це звернення також зберігається у архіві, датується 15 вересня 1942 р. Надруковано воно на 5 аркушах. Головна тема звернення: всі негаразди старообрядців Румунії через алкоголь. Автор пропонував створити при церкві церковно-приходську общину, де будуть діяти товариства тверезості, чоловічі та жіночі хори, ощадно-позикові каси тощо.

Сам Д. Сироткін вважав звернення надто відвертим, побоювався, що старообрядці можуть образитися, чого він не хотів — «*ибо чувствую къ нимъ самыя искренния сердечные пожелания*». Саме тому він просив Ф. Мельникова відредувати це звернення в дусі переконань старообрядців Румунії та виправлений варіант розтиражувати. Не можна достовірно стверджувати, чи виконав Ф. Мельников прохання Д. Сироткіна. Напевно, що ні, оскільки, працюючи з архівами старообрядницьких церков Південної Бессарабії, яка в окреслені хронологічні рамки входила до складу Румунії, звернення, що розглядається, не виявлено.

На початку 1943 р. Д. Сироткін пише листа, з якого отримуємо звістку, що він направив листа білокриницькому митрополиту Тихону [в миру — Тіт Деевич Качалкін (бл.1879-1968); поставлений у митрополити 30.03.1942 р. — А.Ф.] з проханням скликати з'їзд старообрядців в Румунії з дозволу місцевої влади для ведення справ церковних общин, що, на його думку, покращить побут старообрядців, що живуть у Румунії та Туреччині. Д. Сироткін писав, що радий матеріально допомагати з'їзду. Знову таки наголошував на тому, що «*Единственное средство поднятъ благосостояние, прекратитъ употребление алкоголя — въ какомъ-бы виде не было — и все средства остающиеся отъ прекращения употребления вина пива и пр. алкогольныхъ напитковъ употреблять на улутчение земледелия и рыболовства. Для такого благова дела надеюсь, М.[митрополит] благословитъ — и найдутся люди — сочувствующие отрезвлению масс страдающихъ отъ этой ужасной привычки*».

На початку 1943 р. Д. Сироткін, дізнавшись про матеріальні труднощі Федора Юхимовича, обіцяв допомогти матеріально, якщо влада дозволить грошові перекази, підбадьорював його: «*Бодритесь, проповедыватъ учение Христа Спасителя. Ваше живое слово требуется для несчастныхъ страждущихъ, чтобы перенести настоящія тяжолые времена съ надеждой на лутчие будущее*».

30 квітня 1943 р. Д. Сироткін отримав дозвіл на переказ до Тирасполя по 1500 динарів, але поки ця інформація дійшла до Федора Юхимовича, він вже змінив місце проживання, знову повернувся до Браїли. Звісно, це викликало проблеми з переказом. На жаль, подальша доля цих грошей не відома: скоріш за все клопоти Д. Сироткіна виявилися марними.

В наступному листі від 1 травня 1943 р. повідомлялося: «*какая-то непреодолимая стена между Вами и мной стоитъ, не можемъ нетолько видеться*

но даже и списаться». Д. Сироткін виказував сподівання, що Ф.Мельников отримав його нову адресу і листування налагодиться. Д. Сироткін з Белграда переїхав до приміської зони — Земуну.

Оскільки Ф.Мельников займався писемницькою та публіцистичною діяльністю, торкаючись різних проблем старообрядництва, то старообрядницьку інтелігенцію турбувало його здоров'я: «Жду добрыхъ вестей о Вашихъ здоровье, которое берегите для старообрядчества — не оставляйте насъ сиротами, мы желаемъ работать и жить съ Вами побратски какъ говоритъ намъ наше сердце».

В зібранні документів міститься поштова картка, текст якої не має датування, а штампи нечіткі. Скоріш за все, вона надіслана в першій половині червня 1943 р. З неї ми дізнаємося, що в Хорватії розповсюджуються та користуються великим попитом твори Ф. Мельникова проти безбожя (скоріш за все, мається на увазі серія «Опровержение безбожия»). Але перевидати їх, — писав Д. Сироткін, — неможливо, оскільки нема паперу. Знову адресант турбується про стан здоров'я Мельникова: «Какъ Ваше здоровье — очень беспокоюсь не даетъ намъ съ Вами пожить власть и обсудить о судьбе старообрядчества». Як бачимо, лейтмотивом через усі листи проходить теза про повернення на батьківщину, про зміну існуючого режиму та відношення до церкви та релігії.

Листи Ф. Мельникова, адресовані Д. Сироткіну, не завжди доходять до місця призначення, деякі повертають назад. Один з таких листів міститься у зібранні. Він не має точного датування: написаний, скоріш за все, влітку 1943 р. Ф. Мельников писав: «Въ настоящее время я здоровъ. Но одно время былъ при смерти. Пасху всю проболел... Из Тирасполя я возвратился не по своей воле и тутъ уже, после Пасхи, пробылъ в одном отдаленномъ месте два месяца тоже не по своей воле. Но за все слава Богу. Теперь для всехъ — время скорби и страданий. Пишу по-немногу. Историю старообрядчества давно закончилъ. Работаю теперь надъ очерками нашего церковнаго исповеданія. Но печатать это можно будетъ только после войны».

Чрезвычайно обрадованъ Вашими заботами обо мне, за которыя приношу Вамъ мою глубочайшую благодарность. Сейчас хлопчу о своемъ переезде в Отопень (в 17 км от Бухареста), откуда, какъ только приеду, напишу Вамъ сообщение. Можетъ быть, туда можно будетъ пересылать Вашу помощь, в которой я такъ нуждаюсь».

Отже, стан здоров'я Ф. Мельникова, згідно цього листа, був не найкращим, в умовах переслідувань він часто змушений був міняти місце проживання, але, незважаючи на це, він продовжував роботу над нарисами з історії старообрядництва.

Що стосується виявленого листування о. Кирила та Ф. Мельникова, то воно припадає на період після смерті митрополита Інокентія (Усова), з яким о.Кирил досить тісно спілкувався. З листів ми дізнаємося, що о. Кирил був стурбований, перш за все, положенням як старообрядницької церкви після смерті митрополита, так і своїм власним. У

листі від 08.09.1942 р. він пише: «Угас наш святий еп. Иннокетій, и что и как теперь там — не знаю. Хотел бы получить от Вас, именно от Вас, сообщение о положении дел в Румынии среди нашего старообрядчества, ибо Вы лучше всего и всех видите, что делается там, и как говоритъся, поставите правильный диагноз, что ЕСТЬ И ЧЕГО МОЖНО ОЖИДАТЬ. Мы теперь остались без епископа, поэтому я хочу спросит у Вас, с каким епископом мне «связаться». Кто там есть и кто наиболее ну как бы Вам сказать — мудрее, что ли. Сообщите мне его адресъ. Не долженъ же я «висеть в воздухе». Сейчас т.е. теперь мы молимся за митр. Тихона».

В листах о. Кирил повідомляв, що його звали священнодіяти до Кременчука, оскільки місцеві старообрядці залишилися без священника (його забрали комуністи), але разом з цим він переймався тим, що в разі отримання дозволу на виїзд до Кременчука, необхідно буде знайти священника для управління приходом у Пелітконі.

З листів дізнаємося, що о. Кирил був поставлений епископом Інокентієм і посланий з Румунії обслуговувати зарубіжжя. Єпископ Інокентій, мабуть, неодноразово умовляв його повернутися до Румунії. В тому ж листі читаємо: «Я жалею, что я не остался в Румынии, там все же дела для меня было бы больше, а мне так хотелось бы духовной заботы. Обо мне больше всего беспокоился покойный владыка, онъ меня понималъ, а теперь меня никто изъ тамошних не поймет. Единственный человек, который понимает положение нашего старообрядчества — Вы, который болеет о нем, который всю жизнь посвятил ему и проч. и проч. — но и того не понимают и не ценят многие, почти все, по крайней мере там, в Румынии. А вообще сказать — мы, старообрядцы, не умеем ценить своих людей. Как я хотел с Вами видетъся и побеседовать и не удалось. А теперь уже, начинаю вторую половину века. А пользы ни на іоту. Печально.» З цього уривка випливає, що о.Кирил особисто не був знайомий з Ф. Мельниковим, але дуже цінував його праці, його думка для нього було авторитетною. Також о.Кирил турбувався, що роки його життя йдуть, а належної, на його думку, користі старообрядництву через, передусім, зовнішньополітичну ситуацію він принести не може.

У наступному листі, що датується квітнем 1943 р., читаємо: «Знаете, Ф.[еодор] Е.[фимович] скажу Вам откровенно. Я здесь не сижу — работаю, но на душе пусто и холодно. Прошу Господа Бога об одном, чтобы привел Он мне отдать все свои мои оставшіеся годы жизни и все мои силы на благу заботу для древлеправославной нивы; все остальное — вне этой нивы, для меня не имеет цены и смысла. Если бы я знал, что вот уже 4-й годъ буду лишен семьи, то не уехал бы с Румынии... И сюда мне писал еп. Ин.[нокентій] и звал к себе, но я все как-то не решался... Теперь я жалею. Да. Повторяю: Ради Вас я должен был послушаться вл.Ин.[нокентия] и поехать в Румынию. Я знаю, там врагов у меня было бы

много, начиная от Харитона [Харитон Кирченко — кишинівський протоієрей — А.Ф.], но у кого их не было...».

Пропонував залишитися в Румунії Кирилу і митрополит Силуан (Стефан Кравцов, з 09.07.1939 р. — білокриницький митрополит — А.Ф.). Розглянуті листи показують, як жалкував о.Кирил, що не залишився в Румунії. А вже під час окупації саме тут знаходився старообрядницький центр. О. Кирило розумів: якби він знаходився в Румунії, що міг послужити Ф. Мельникову велику користь при написанні «Історії старообрядництва». О. Кирило, надихаючи Ф. Мельникова на продовження роботи, зазначав: «Я знаю, что если Вы не напишете Историю, то НИКТО ее не напишет... Средства для напечатания найдем, пишите, продолжайте. Жаль, что я не около Вас. Скажу больше. В случае чего, болезни и проч. Поручите мне свои материалы, чтобы напечатать и проч.»

Як вказувалося в коротких біографічних даних, о.Кирило в 1940 р. був заарештований НКВС. Про свій арешт він згадував: «Чекисты у меня все отобрали даже документы, я ведь сидел в Н.К.В.Д. 6 месяцев и только чудом спасся: передь приходом немцев заболел и из подвала попал въ тюремную больницу, откуда разбивали дверь и уходили. Много меня допрашивали чекисты о Вас и о еп. Ин.[нокентий] Говорили: «Где теперь Мельников?» Потом «Мы его арестовали, хотите его видеть, он признался, что работал с Вами, шпионил и проч. и проч. Разовь 10-15 все о Вас шел разговор и о еп. Иннокетии. Я писал об этом владыке, но письма возвращались».

З цих листів ми дізнаємося про головну турботу о. Кирила — він весь час жалкував, що внаслідок ситуації, що склалася, він не може повністю реалізувати свій потенціал, принести ту допомогу старообрядництву, яка йому під силу.

Слід зазначити, що о.Кирил користувався авторитетом серед старообрядців. Про це свідчить, зокрема, лист Д.Сироткіна з Белграда владіці Геронтію [Геронтій (Лакомкін) (1872-1951), з 1943 р. виконував обов'язки помічника архієпископа Московського та всія Русі Іринарха (Парфенова) — А.Ф.] від 12 січня 1950 р., де зазначалося: «Здесь в Белграде старообрядцев мало, наших [белокриницких — А.Ф.] всего несколько человек, а во всем мире (тысячи) миллионы, — хорошо бы объехать нашему священнику все земли, средства на такую поездку можно было бы собрать до поездки, и для таковой поездки позвольте указать отца Кирилла — бывшего священника в Париже» [1]. З даного уривка видно, що Д.Сироткін пропонував владіці Геронтію кандидатуру о.Кирила для вельми важливого, потрібного і відповідального завдання — огляду старообрядницьких поселень, парафій у всьому світі. Звісно, що таку справу не могли доручити будь-кому, і це ще раз підтверджує значущість о.Кирила в історії старообрядництва.

Таким чином, можна зробити висновок, що старообрядці, знаходячись в еміграції, не залишалися сам-на-сам, вони підтримували один одного і морально, і матеріально. Вони продовжували опікуватися

долею старообрядців, старообрядницьких общин, дбали про їх розвиток, вдосконалення, писали, видавали та розповсюджували твори, які б допомагали старообрядцям вижити в складних умовах. І, звісно, емігранти сподівалися на кращу долю: на повалення більшовицької влади з її атеїстичною політикою, повернення на батьківщину, вільне спілкування тощо.

Крім цього виявлене листування дає можливість доповнити біографічні дані Д. Сироткіна, о. Кирила та Ф. Мельникова.

Література

1. Арсеньев А.Б. Новое о Д.В. Сироткине / А.Б. Арсеньев, В.В. Нехотин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/63-1-0-1359>
2. Знатнов А. В. Тринадцать плагиатов / А. В. Знатнов // Мельников Ф. Е. Яко с нами Бог: Откуда произошла вера в Бога. (Публичный диспут в Советской России). — М. : Церковь, 2000. — С. 3-18. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.krotov.info/library/08_z/pa/tnov2.htm
3. Кононова М. Русская старообрядческая диаспора в странах дальнего зарубежья: генезис, формирование и современное положение / Маргарита Кононова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.archipelag.ru/ru_mir/volni/religio_voln/russian_diaspora
4. Кузьмина Л. Религиозный и политический идеал старообрядцев в трудах русского богослова XX века Ф.Е. Мельникова / Людмила Кузьмина [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://semeyskie.narod.ru/history_meln.html
5. Мельников Ф.Е. Краткая история древлеправославной (старообрядческой) Церкви / Федор Ефимович Мельников. — Барнаул : Изд-во БГПУ, 1999. — 557 с.
6. Панкратов А.В. Белокриницкая иерархия за рубежом в XX в. / Александр Панкратов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ppravenc.ru/text/77938.html>
7. Религиозные деятели и писатели русского зарубежья [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zarubezhje.narod.ru/gi/i_049.htm
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vasvol.livejournal.com/9088.html>

Федорова А.И. Старообрядцы-эмигранты: Переписка Д.Сироткина и О.Кирила (Иванова) с Ф. Мельниковым (1942-1943 гг.). – Статья.

Аннотация. В статье анализируется переписка таких известных старообрядческих деятелей как Дмитрий Сироткин (Хорватия) и священник Кирилл Иванов (Литва) с Федоровым Мельниковым (Румыния) в период 1942-1943 гг. Рассматриваются вопросы, которые их беспокоили: свержение большевистского режима и возвращение народу религии, необходимость развития старообрядческих общин, организация воспитательных и просветительских учреждений, написание истории старообрядчества, взаимопомощь и т.д.

Ключевые слова: старообрядцы, эмиграция, атеизм, взаимопомощь.

Fedorova A.I. Old Believers-emigrants: correspondence between D.Sirotkin and O.Kiril (Ivanov) and F.Melnikov (1942-1943). – Article.

Summary. In article correspondence of such known old believe figures is analyzed as Dmitry Sirotkin (Croatia) and priest Cyril Ivanov (Lithuania) with Fedorovym Melnikovym (Romania) in 1942-1943 are considered questions which disturbed them: overthrow of a Bolshevik mode and people returning religions, necessity of development of old believe communities, the organization of educational and educational establishments, a history writing of Old Believers, mutual aid etc.

Key words: Old Believers, emigration, atheism, mutual aid.